

topic. The constituent scientific discussion, which has been going on for several decades, was the idea that the category of «populism» as a tool of political analysis in general should be abandoned. However, quite a lot of research by populist researchers is enough today a solid foundation for its active use in political science.

A kind of positive message of populism is often abstract demand the return of people power as a result of the removal from power of current at a particular time , groups , political parties and the transfer of power «true» representatives of the people . According populism seeks to correct , amend the rules adopted on the basis only of interest position his political force , disregarding the interests of other political actors.

Key words: populism, public policy, elections, campaign, political ideology, political program.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Varii M. Y. Polityko-psykholohichni peredvyborni ta vyborchi tekhnolohii: navch.-metod. posib. Kyiv: Elha, Niko-Tsentr, 2003. 400 s. (Seriiia «Novitnia psykholohiia». Vyp. 11).
2. Vehesh M. M. Istoriia i polityka: U 4-kh tomakh. T. 4. Uzhhorod: UZh NU, 2005. 478 s.
3. Datsiuk S. Intelektualna polityka. Lviv, 2010. – Nezaleznyi kulturolohichnyi zhurnal «I». 465 s.
4. Demchuk P. Derzhavna ideolohiia ta ideolohichna robota derzhav. *Rozbudova derzhavy*. 1994. № 5. S. 12–14.
5. Denysiuk S., Bobruk A. Populizm yak proiav mimikrii v konteksti suchasnoi politychnoi prakseolohii. *Naukovyi ohliad: mizhnarodnyi naukovyi zhurnal*. Kyiv: TK Mehanom, 2014. Vyp. 2 (№ 1). S. 192–198.
6. Dokash O. Absoliutnyi mif yak osnova dlia politychnoi mifotvorchosti. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia: Politolohiia, Sotsiolohiia, Filosofiia*. Vyp. 14. 2010. S. 12–14.
7. Hrabovskyi S. Liudy natovpu. Yak stvoriuvavsia homo sovieticus. Serhii Hrabovskyi. *Tyzhden. Ukrainskyi tyzhnevnyk*. № 48 25 lystopada – 1 hrudnia 2011r. S. 40–41.
8. Yermolenko V. Plynni ideolohii. Idei ta polityka v Yevropi XIX – XX stolit. Kyiv: DUKh I LITERA, 2018. 480 s.
9. Riabchuk M. Vid «khaosu» do «stabilnosti»: khronika avtorytarnoi konsolidatsii Kyiv: «K. I. S.», 2012. 288 s.
10. Panasiuk B. Ya. Pomarancheva revoliutsiia v promeniakh natsionalnoi idei: istoryko-khudozhnii narys. B. Ya. Panasiuk. Kyiv: KNEU, 2006. 176 s.
11. Pashover A. Pyvnoi put. *Korespondent*. №20 (508) 25 maia 2012. S. 62–65.
12. Onopko O. Vynyknennia ta napriamky rozvytku politychnykh mifiv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia: Politolohiia, Sotsiolohiia, Filosofiia*. Vyp. 14. 2010. S. 36–38.
13. Shaihorodskyi Yu. Rol mifolohichnoi svidomosti u rozuminni polityky. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php>. Z
14. Shporliuk R. U poshukakh maibutnoho chasu: statii ta eseii. Kyiv: Hrani-T, 2010. – 256 s.

УДК 321.013-048.35

Коцан Роман,

кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна;
<https://orcid.org/0000-0002-6661-3729>
rkotsan0205@gmail.com

ВИТОКИ ТА СУЧАСНИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ НАУКИ ПРО КОРДОНИ

Анотація. Виявлено, що теоретичні основи наукового дослідження кордонів були закладені ще в античні часи й продовжують розвиватись і досі. В еволюції теоретичних основ та формуванні науки про кордони виокремлено два етапи – додисциплінарний і дисциплінарний. Перший структуровано на початковий (XIX ст.); класичний (кінець XIX ст. – 60-ті роки XX ст.) і сучасний (із 70-х рр. XX ст.) періоди. У цій статті зроблено спробу окреслити формування наукових та прикладних досліджень стосовно кордонів, а також аргументувати їх хронологічну періодизацію. Значну увагу звернуто на сучасний період розвитку науки про кордони. Розглянуто наукові напрями в розвитку лімології. Проаналізовано процес поглиблення теорії кордонів на сучасному етапі. Наголошено, що під впливом сучасних підходів кордони почали активніше вивчатись з погляду світових систем й ідентичностей, центр-периферійних відносин, із позицій мондіалізму. Акцентовано, що останнім часом проблематика кордонів увійшла в культурну антропологію, історію, соціологію, актуалізуючи питання прикордонного простору. Наголошено, що перспективним напрямом розвитку науки про кордони є вивчення прикордонних територій, трансформації функцій сучасних кордонів. Виявлено вплив

функціонування державних кордонів на розвиток прикордонних територій. Розроблено схему розвитку та інтеграції контактних прикордонних територій. Виокремлено чинники розвитку контактних прикордонних регіонів. Розглянуто процес формування різних типів регіональних соціально-економічних систем за умови переважання тих чи інших функцій державного кордону. Виділено регіональні соціально-економічні системи слабого та середнього рівнів інтеграції, а також інтегровані прикордонні соціально-економічні системи. Акцентовано, що за умови переважання бар'єрної й фільтрувальної функцій кордону на прикордонних контактних територіях суміжних держав формуються «ізолювані» регіональні соціально-економічні системи, а дія специфічних функцій тут призводить до формування нестійкого суспільно-політичного середовища. За умови переважання контактної функції кордону в межах контактних прикордонних територій формуються регіональні соціально-економічні системи середньоінтегрованого рівня або рівня повної інтеграції. З'ясовано значення функціонування державних кордонів та розвитку прикордонних регіонів на формування різних зв'язків, рівень стабільності кордону й формування політичного середовища.

Ключові слова: кордон, дослідження, лімологія, контактні прикордонні регіони, державні інститути, політичні процеси.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Виникнення поняття «кордон» зазвичай пов'язують зі створенням інституту держави. Прикладні знання про кордони виростили з практичних потреб. Окреслення «власної» території було серед першочергових завдань кожної держави при всіх політичних режимах. Науково-теоретичне осмислення кордону відбувалося значно повільніше, але паралельно з розвитком прикладних знань про кордони. Теоретичні підвалини наукового супроводу дослідження кордонів закладено ще в античні часи й продовжують розвиватись і досі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До авторів, праці яких заклали теоретичні підвалини дослідження кордонів, можна віднести Арістотеля, Ю. Цезаря, Б. Варенія, Г. Спенсера, Л.- Г. Моргана, Ф. Ратцеля, С. Фосета, К. Хаусхофера, Е. Тено, Д. Уехара, А. Мехена, Х. Маккіндера, Н. Спайкмена та ін. В Україні до вивчення кордонної проблематики зверталися не лише науковці, а й громадські діячі й політики (С. Рудницький, М. Грушевський, Ю. Липа та ін.). У Росії витоки науки про кордони пов'язують із працями В. Семенова-Тян-Шанського. Новий і новітній час диктує свої вимоги до теоретичного осмислення кордонів і розширює предметне поле їх дослідження. Серед численного масиву науковців, які зверталися до кордонної проблематики, можна відзначити таких, як Дж. Прескотт, П. Савицький, Л. Гумільов, О. Маркар, В. Колосов, О. Шаблій, М. Дністрянський, Я. Веременич, О. Долгов, І. Долматов та ін. Такі колосальні напрацювання у сфері теоретичних засад дослідження державних кордонів потребують систематизації й узагальнення.

Мета статті – узагальнення теоретичних напрацювань у сфері дослідження державних кордонів та виявлення сучасних тенденцій у цій царині. Для досягнення мети поставлено такі **завдання**: узагальнити праці, які заклали теоретичні основи дослідження кордонів; узагальнити досягнення у формуванні наукових і прикладних основ вивчення стосовно кордонів; проаналізувати сучасний період розвитку науки про кордони.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретичні підвалини наукового супроводу дослідження кордонів закладені ще в античні часи й продовжують розвиватись і досі. У розвитку теоретичних засад та формуванні науки про кордони виділяють два етапи: 1) додисциплінарний; 2) дисциплінарний. Перший структуровано на початковий (XIX ст.); класичний (кінець XIX ст. – 60-і роки XX ст.); сучасний (із 70-х років XX ст.) періоди [4]. У цій статті ми спробуємо окреслити формування наукових і прикладних досліджень стосовно кордону й аргументувати їх хронологічну періодизацію та проаналізувати сучасні особливості розвитку науки про кордони (лімології).

До теоретичного осмислення ролі кордону доклала зусиль ще антична філософія, у якій поняття «кордон» слугувало обґрунтуванню можливостей пізнання. Уже тоді люди збагнули подвійну функцію кордону, який водночас розділяє об'єкти й зв'язує їх у єдине ціле. Арістотелю вдалося розкрити топологічні властивості кордону: не належачи об'єкту, останній реалізується як сутність у зіставленні та просторовій суміжності [14].

Теоретичні й практичні знання про кордони та межі знаходимо також у географії, а насамперед у тих її відгалужень, які зосереджувалися на описі окремих місцевостей, берегових ліній, комунікаційних систем й об'єднувалися поняттям «хорографія».

Німецька класична філософія підійшла до проблеми кордонів переважно з когнітивних позицій, у контексті взаємозв'язку «свого» та «чужого». Власне, саме на кордоні, у баченні Канта, Фіхте, Гегеля, відбувається їх зустріч і починається взаємодія. У процесі цієї взаємодії з'являється нова сутність, яка не зводиться до першопочатків. Уже тут можна бачити витoki розуміння прикордоння як зони активної взаємодії, а також кордону як розділяючої й бар'єрної лінії.

У XIX ст. формуються різні наукові підходи до розвитку цивілізацій, держав, народів, а також і кордонів. Усе XIX ст. ознаменувалося гострими дискусіями між прибічниками двох провідних наукових шкіл стосовно вищезазначених питань. Перша наукова школа – «еволюціоністська». Її прихильники (Г. Спенсер, Л.–Г. Морган) виходили з пояснень локальних культурних відмінностей перебуванням народів на різних ступенях цивілізаційного розвитку, а отже, уважали ці відмінності такими, що нівелюються в процесі еволюції. На основі еволюціоністських підходів сформувалися сучасні теорії модернізації. Інша наукова школа – «антропогеографічна» (її прихильником був Ф. Ратцель) – уважала ці відмінності глибоко закоріненими, зумовленими природними й соціальними умовами, що склались у певних географічних зонах. Антропогеографія стала «праматір'ю» теорій локальних цивілізацій, культурних дифузій, «фронтирів» тощо.

Наприкінці XIX ст. Ф. Ратцель у роботі «Закони просторового розвитку держав» сформулював концепцію «природних кордонів». Вона покликана виправдати порушення територіальної цілісності держав і пояснювала це необхідністю їх «природного розвитку», захисту «життєвих інтересів» і «власної» території певного народу. Популярністю користувалася теза Ф. Ратцеля про неправомірність принципу непорушності кордонів, який суперечить природним процесам розвитку держави як організму, що має коріння в просторі, із якого черпає життєву енергію [8, с. 53–182].

Образ держави як живого «біосоціального» організму, кордони якого подібні до шкіри, а відтак природно відбивають внутрішній стан організму – його квалітет чи міцність, виник також наприкінці XIX ст. на основі уявлень прихильників натуралістичного напрямку соціології (Р. Вормса, А. Еспінаса, П. Лілієнфельда, Г. Спенсера, А. Шеффле) й авторів географічної школи (Г. Бокль, В. Ключевського, Л. Мечникова, С. Соловйова).

У XX ст. проблема кордонів постає в новому вимірі. Зближення антропологічних і географічних наукових напрямів, формування різних геополітичних поглядів та концепцій і визначення в них ролі та функцій кордонів – це не останній перелік досягнень науки в цій царині. Найбільш послідовним представником геополітики Німеччини став генерал К. Хаусхофер. У 1927 р. К. Хаусхофер завершив роботу над фундаментальною монографією «Кордони в їх географічному і політичному значенні», в якій запропонував власний варіант «справедливого», на його думку, розв'язання проблеми кордонів.

Заслугою К. Хаусхофера можна вважати запропоновану типологію кордонів. Учений пропонує виділяти п'ять різновидів кордону: 1) наступаючий кордон, який складається з висунутих уперед опорних органів; 2) високоорганізований, насичений комунікаціями кордон, який постійно розвивається й розширюється («кордон напоготові»); 3) кордон рівноваги, котрий можливий завдяки спільному розумінню обох сторін; 4) укріплений кордон у стані оборони; 5) кордон напередодні розпаду – роззброєний, кинутий напризволяще, відкритий для проникнення, уторгнення тощо. К. Хаусхофер також поділяє кордони на «спокійні», «інертні», «легкозбуджені» та «застійні». У розділі «Оборона кордону і кордон оборони» вчений звернув увагу на військово-технічну організацію кордону. «Підтримка кордону в боездатному стані вимагає, передусім, клопіткої роботи всіх у державі в ім'я досягнення прикордонної оборони». Але, на думку К. Хаусхофера, усе повинно мати свою міру, бо «це незнання міри, звичайно, викликає переляк за кордоном». У своїй праці К. Хаусхофер писав: «...Бувають часи апатії та втоми: вони приходять і до сильних країн, і до хоробрих народів, зміцнюючи та знесилюючи їх подібно отруті, змушуючи їх розгубити і проспати успадкований простір і майбутнє своїх дітей... Слід вважати своїм обов'язком без спочинку окликати їх як сомнамбул до тих пір, поки вони не почують і не прокинуться, щоб зміцнити і розширити свої кордони... Кожен повинен спробувати створити завершений власний образ кордонів свого державного, народного і культурного ґрунту, навіть якщо такий образ пригодиться тільки будівничим храму прийдешніх часів» [14]. У роботі «Кордони в їх географічному і політичному значенні» К. Хаусхофер обґрунтовував біогеографічну сутність кордону й типологію «психології кордонів». Науковець

представив образ території держави як «живої надістоти», умовою виживання якої є «біологічні закони росту», під якими розуміли постійне розширення територій за допомогою захоплення земель, колоній і стратегічно важливих комунікаційних вузлів. К. Хаусхофер відзначив, що «...хід історичного розвитку веде від картини кордону й пов'язаних із нею вражень до інстинкту кордону, а через нього – до усвідомлення рубежів цілих життєвих просторів і життєвих форм. Кордон – це периферичний орган – життєва форма, що “замкнута на ключ”, позначена на всьому протязі, що випробовує напругу, але живе власним життям захисного покриву, що складається з життєвих форм, наповнених єдиною життєвою волею...» [15, с. 26–28]. К. Хаусхофер уважав, що «про захищені кордони» можна говорити лише там, де політичні кордони, завдяки анойкумені, збігаються просторово з незаселеністю, непридатністю для життя, – «де геологія, морфологія ландшафту сприяють становленню політичних кордонів». На думку К. Хаусхофера, кордон має так зване «передполля», тобто прикордонний простір. Цей постулат свідчить про відчуття відносності кордону. «Як статика й динаміка кордону, так і його психологічна та механічна констатація перебувають у постійному зіткненні». Відносність кордонів виявляється і в тому, що вони повинні одночасно розділяти й бути проникними. Звідси – постійне наголошування К. Хаусхофера на культурно-географічному відчутті кордону та його вихованні, яке має загальну значимість для культури, політики й економіки. К. Хаусхофер був, по суті, першим, хто наголосив на важливості уважного вивчення прикордоння (погранич), пограничних інстинктів, «незмінно настороженої пограничної свідомості» [15, с. 9, 28–30, 112–115].

Різноманітні питання формування кордонів, їх проведення, порівняння політичних кордонів і культурно-географічних їх аспектів були в центрі уваги не лише європейських наукових шкіл (а зокрема, наведеної нами школи представників класичної німецької геополітики). Ці проблеми вивчалися, наприклад, японськими науковцями (Е. Тено, Д. Уехара), досягнення яких приваблювали європейців у зв'язку з описом практики встановлення кордонів на територіях проживання етнічних меншостей. Е. Тено представив типологію кордонів, а Д. Уехара в роботі «Політичний розвиток Японії 1867–1909» пояснював кордони Японії присутнім «інстинктом безпеки», що відображується в конфігурації й зовнішній формі імперії. Пояснення невичерпної напруженості на окремих ділянках державних кордонів здійснювалося з культурно-морфологічної позиції.

Особливе значення в дослідженні основних теорій та концепцій формування кордонів займають погляди представників англо-американської (атлантичної) школи геополітики. Остання характеризується низкою особливостей: 1) прикладним характером (через те, що А. Мехен, Х. Маккіндер, Н. Спайкмен та ін. були практиками й займалися реальною політикою); 2) атлантичною орієнтацією, спрямованою на розвиток концепції «морської сили», яка розглядалася як особливий тип цивілізації, призначений до світового панування. Виникнення ідей у представників цієї школи геополітики викликане домаганням Німеччини панівного становища у світі, її вимогами переділу колоній і військово-політичною підготовкою до здійснення цього переділу.

Одним із засновників англо-американської школи геополітики був А. Мехен (адмірал, практик військово-морської стратегії, політичний діяч). Він висунув й обґрунтував концепцію «Морської сили», згідно з якою не континентальні, а океанічні держави володіють перевагами. Особливу роль у цьому відіграють кордони, а саме наявність морських кордонів, наявність яких породжена географічним положенням. Період діяльності А. Мехена, А. Брукса вважають періодом підготовки ґрунту для становлення силової переваги США. У цей же час з'являється праця Ф. Тернера «Значення кордонів в американській історії», де йшлося про державне будівництво, ставилося питання про політичну організацію при надлишку вільної землі й в умовах віддалених кордонів [13, с. 405].

Ще одним ученим, представником англо-американської школи геополітики, був Х. Маккіндер. Він звернув увагу на кордони, межі та протистояння між континентальними й морськими державами. У 1904 р. науковець уперше висунув теорію «Хартленду» (серцевинної землі). Вихідною позицією вченого було судження про те, що світову історію можна розглядати як конфронтацію між континентальними й океанічними державами, яку він прослідкував у просторово-часовому аспекті. Постійні зміни в рівновазі сил покладено в основу складного комплексу міждержавних відносин.

У подальшому науковому дискурсі дослідження кордонів основною тезою залишалося накладення політичних кордонів на наявні «природні кордони». Вона відображена в роботах Н. Спайкмена й А. Роллінгса, які доводили, що державам властива тенденція до експансії, тому мирне співіснування – неможливе [18, с. 392–394]. Кордони постають індикатором здатності держави до

виживання в процесі міждержавного «природного відбору», вони нестабільні та є вираженням тимчасового балансу сил і залежать від нього.

Вітчизняна традиція вивчення кордонів і прикордоння бере свій початок від праць С. Рудницького [8; 9; 11]. Україну він називав «країною кордонів», причому в полі його зору були і кордони фізико-географічні (межа європейської смуги гір та східноєвропейського плато), і геоморфологічні, і кліматичні, і біологічні. У найдавніші часи теренами України проходив кордон між цивілізованими народами Сходу й нецивілізованими північними «народами природи». Пізніше територія України стала кордоном елліністичного світу, із початком середньовіччя – прикордонною землею середземноморського та «передньоазійського» світу; тут проходила також межа між осілим землеробством і кочівництвом. У XV–XVIII ст. Україна опинилася на кордоні трьох світів: західноєвропейського, східномусульманського й кочового азійського. Це «страшне пограниччя», за С. Рудницьким, зумовило бездержавність української нації [11].

У Росії витоки лімології (науки про кордони) пов'язують із книгою В. Семенова-Тян-Шанського «Район і країна» (1928). Кордон у ній визначено як місце зміни географічних явищ, причому він міг бути й лінією та більш-менш широкою смугою. Праця «Район і країна» була книгою, де зібрано в єдино антропогеографію, хорологію й елементи географії людини.

Із позиції економічної географії кордони продовжували досліджувати в повоєнний час. До 50–60-х рр. XX ст. домінуючими у вивченні кордонів були традиційні, позитивістські у своїй основі історико-географічні підходи, причому пояснювальні моделі ґрунтувалися переважно на аналізі політичних чинників, а держави виступали як єдине нероздільне ціле. Проте вже в цей час почалися поглиблені дослідження в руслі хорології, де кордони й прикордонні території поставали в образі регіонів, що наділені певними особливостями. На основі дослідження прикордонних територій вироблялися підходи до концептуалізації понять «просторовий розвиток», «регіональна політика», «політичний ландшафт» тощо. У цей час спостерігаємо посилення міжнародних контактів, міжрегіональних відносин. Це, зі свого боку, стає поштовхом до розширення наукових пошуків у плані досліджень прикордонних регіонів, кордонів, пошуків новітніх підходів і методів до їх усебічного вивчення.

Із 70–х рр. XX ст. простежуємо значний прорив у дослідженнях феномену кордону й прикордонних територій та регіоналістики в цілому. «Головна мета регіоналістики як науки в цей період полягала в тому, щоб стати фундаментальною, повсюдною дисципліною – базисом для... другого, нового рівня інтеграційного процесу». Регіоналістика вийшла на рівень аналізу інфрадержавних і наддержавних відносин, націоналізму, демонструючи при цьому високий рівень наукової зрілості й академічності [6]. Цей період у розвитку науки про кордони відзначається істотним просуванням у теорії кордонів. Так, австралієць Дж. Прескотт розмежував два поняття – кордон і фронтір, – визначаючи різницю між ними як відмінність лінії й зони. На відміну від кордону, фронтір має площу. Надалі, щоправда, поняття «фронтір» виявило тенденцію до розмивання й часто застосовувалося для позначення «кордону, що плаває» – простору між заселеною та незаселеною територіями.

Відомий французький політолог, директор Європейської геополітичної обсерваторії М. Фуше запропонував розрізняти два поняття – *front* і *frontier*. Першим терміном він позначає доволі чітку лінію між територіями, що відділяє простір «свого» від «чужого». Це може бути кордон по вододілу, по лінії гірських вершин, міждержавний кордон. Другим – символічний або уявний поділ простору, який передбачає наявність погранич без чіткої розподільчої лінії. Фронтами в його уявленні є, наприклад, етнічні чи культурні кордони. М. Фуше уведе також поняття «діада» на означення ділянки державного кордону, яка розділяє дві сусідні держави [17].

Науковим просуванням у теорії кордонів можна вважати також освоєння різноманітних підходів дослідження цього феномену. Так, на цьому етапі з'являються й починають використовуватися не лише історико-географічний, класифікаційний та функціональний підходи, а й постмодерністські («світосистемно-ідентичний», кордони як соціальні явища, «ПСП-підхід»: політика-сприйняття практика з екополітичного, геополітичного погляду та ін.). Не зупиняючись на особливостях цих підходів до дослідження кордону, спробуємо окреслити специфіку наукових пошуків кордонної проблематики.

Сучасний період розвитку науки про кордони характеризується введенням проблеми державних кордонів у контекст кордонів як глобальних сутностей. З'явився погляд на кордон як двоєдиний чинник об'єднання всередині та відмежування зовні, дістало ґрунтовну розробку поняття культурного кордону, далеко не завжди співмірного з формальними кордонами. Розпочалися ґрунтовні дослідження

кордонів із погляду безпеки, зокрема мілітаризованих зон. Особливий науковий напрям концентрує увагу на дослідженні проникності тих чи інших кордонів і їхній диференціації за цією ознакою. Кордони як головні питання в політичному та історичному розвитку розглядаються представниками російської школи (або школи «євразійства»). Так, П. Савицький – ідеолог євразійства – розробляв питання «просторових меж континентів у собі» – територій, де керують особливі ідеї, що зумовлюють відокремлення певних «місцерозвитків». На його думку, євразійському культурно-історичному типу відповідає визначений своєрідний «місцерозвиток», що зумовлює особливість і сталість характеристик політичного процесу. П. Савицький відзначає: «Росія – Євразія, представляючи континент, характеризується як замкнуте ціле і з погляду клімату, і з погляду інших умов. Природні умови рівнинної Євразії, ґрунт і степова смуга ... визначають господарсько-соціальні процеси євразійської культури й характерні для неї колонізаційні рухи, у яких здобуває оформлення споконвічна кочівницька стихія» [12, с. 41–62].

Обґрунтування соціально-політичних кордонів «природними» межами присутні в роботах російського дослідника Л. Гумільова, який виходив із того, що концепція етнокультурних регіонів у маргінальних (окраїнних) зонах є найбільш придатною для інтерпретації світових політичних процесів.

Так, згідно з Л. Гумільовим, континент Євразія уміщує країну Афразію (Середземноморський басейн із Близьким Сходом і Північною Африкою) та «Європейський півострів – країну, обмежену зі сходу внутрішньою частиною континенту». Кордон між цими історико-культурними регіонами насамперед атмосферний. «Ізотерма січня» на заході позитивна, а на сході негативна, отже, прийнято західну частину називати Європою, а східну – Євразією. Подібність ландшафтів визначала характер народів, зіграла важливу роль у формуванні культури й протистояння «Сходу» та «Заходу». Згодом природно-обумовлене протиставлення набуло політичних рис, обґрунтовуючи вплив природних кордонів на соціально-політичні структури. Л. Гумільов виступав із критикою географічного детермінізму, доводячи, що прямого впливу не існує, а є лише опосередкований: «...природні нещастя не впливали на культуру і на етногенез, а впливали тільки на господарство, а через нього – на рівень державної міцності...» [1, с. 311–312].

Під впливом сучасних підходів кордони почали значно активніше вивчатися крізь призму концепцій світових систем та ідентичностей. Світосистемна теорія має у своїй основі тричленну схему «центр – напівпериферія – периферія». Світосистемна теорія користується визначенням світу як утворення з єдиним поділом праці між територіями, що вишиковуються в «товарні ланцюги» в єдиному для всіх напрямку – до ядра світосистеми – «зони, що здобуває прибуток». «Осьовий поділ» праці між центром і периферією світу нівелює роль держави, її незалежних політичних структур, політичних кордонів. Згодом держава відмирає, а територія її колишньої юрисдикції починає функціонувати відповідно до вимог міждержавної системи світоєкономіки.

Стосовно теорії кордонів такий підхід виливається в розгляд останніх на трьох територіальних рівнях – глобальному, національному, локальному.

Прикордоння в рамках світ-системного аналізу розглядають як новий політичний і культурний феномен, який набуває особливого значення в умовах зміни функцій національної держави під впливом процесів глобалізації. Традиційна для світ-системного аналізу схема «центр – напівпериферія – периферія» доповнюється виділенням макрорегіонального й регіонального рівнів із власними культурними кордонами. Що ж до державних кордонів, то вони часто постають у вигляді «шрамів історії», приречених на розмивання.

Прикордоння, або прикордонний регіон – територія, що охоплює одну або декілька адміністративно-територіальних одиниць однієї держави та прилягає до державного кордону [7].

Функціонування кордону впливає на розвиток прикордонного регіону, до якого він прилягає, тому досить часто вчені говорять про формування так званої «контактної прикордонної території».

Поняття «контактна прикордонна територія» виступає як особлива історична й просторова категорія, оскільки об'єктом її дослідження виступають як процеси взаємодії та функціонування між контактуючими групами й центрами протягом певного історичного часу, так і процеси відтворення «образу кордону». Крім того, пояснення політичної та економічної ситуації в прикордонних контактних зонах не може пояснюватися особливостями кордонів, тому вивчення «прикордонних контактних територій» є досить актуальним і необхідним.

Контактні прикордонні території, у тому числі прикордонні та міждержавні області, виконують важливі функції в історії й сучасному розвитку держави. Це своєрідні «мембрани», які регулюють

обмін (економічний, політичний, культурний, демографічний тощо) і знижують вплив «зовнішнього фактора» на державу. Контактний простір у цих зонах неоднорідний і багатоступінчастий. Залежно від політико-економічної ситуації він може перетворюватися в «бар'єр» чи «фільтр». У цілому на формування «контактної прикордонної території» впливають об'єкти трьох типів – площа (територія), кордони (лінійні контури) і столичні центри. Важливим є те, що в цих зонах інтенсивно розвивається інфраструктура, створюються підприємства, які розраховані на використання сировини, робочої сили, матеріалів із сусідніх регіонів і країн та орієнтовані на експорт продукції. Проте вони залежні від зовнішніх джерел сировини й ринків збуту, уразливі для військових або ізоляціоністських впливів з-за кордону. Звідси постають головні завдання «контактних прикордонних територій»: стабілізація наддержавної геополітичної системи, накопичення інтеграційного, історичного досвіду компромісів й обміну досягненнями. Важливе значення для виконання цих завдань має реалізація кордоном контактної функції.

У межах контактних прикордонних територій найяскравіше проявляється механізм дії специфічних (рубіжно-комунікаційних) функцій.

Формування контактних прикордонних територій залежить від впливу політичних, історичних, природних і географічних чинників загалом, а зокрема – від сюжетів політичної історії, етнокультурних нащадків, соціальних і релігійних відносин у регіоні. На розвиток контактних прикордонних територій впливають політичний режим держави, адміністративна політика, соціально-економічний, демографічний потенціал регіону, етнокультурна єдність. Інтенсивність суспільно-політичних процесів у контактних прикордонних територіях залежить від геополітичного розвитку та стратегій прикордонного діалогу. В одному випадку формується «ізольоване прикордоння», в іншому – може формуватись «інтегроване прикордоння» суміжних держав [5].

За умови переважання бар'єрної та фільтрувальної функцій кордону на прикордонних контактних територіях суміжних держав створюються «ізольовані» регіональні соціально-економічні системи, які перебувають під впливом національної політико-економічної системи й мають слабкі зв'язки із зарубіжжям. У межах таких регіональних соціально-економічних систем формується певний «образ» кордону, ставлення до власної території з конкретним рівнем соціально-економічного розвитку, до прикордонної політики зокрема та політики загалом, до політичного режиму тощо. На ці реалії нащадковуються історичні події, непорозуміння й конфлікти із сусідніми територіями по інший бік кордону, етнічні особливості, соціальні, релігійні та інші види зв'язків. Усе це впливає на становлення лояльності або нелояльності до кордону. Найчастіше в межах «ізольованих» прикордонних територій дія специфічних (рубіжно-комунікаційних) функцій призводить до формування нестійкого суспільно-політичного середовища, що проявляється в порушенні режиму кордону та прикордонного режиму.

За умови переважання контактної функції кордону на прикордонних контактних територіях формуються регіональні соціально-економічні системи середньоінтегрованого рівня або рівня повної інтеграції.

У таких випадках прикордонні регіональні соціально-економічні системи формують стійкі види зв'язків (політичні, економічні, культурні та ін.) із суміжними територіальними утвореннями такого самого рівня, що сприяє посиленню їх ролі в державі, зростанню рівня соціально-економічного розвитку та формуванню стабільного політичного середовища.

У тісний зв'язок із проблемою центр-периферійних відносин поставили проблему прикордоння С. Роккан і його школа. Так, структура кордонів та ступінь контролю над ними багато в чому визначаються концентрацією, конкуренцією чи збіганням центрів різних типів – адміністративних (військових), економічних чи культурних. Висока концентрація центрів на певній території створює явище просторової сегментації, яка за сприятливих умов стимулює прагнення до сецесії, а за менш сприятливих спричиняє масову міграцію. У ситуації «закритості» центр намагається контролювати не лише територіальні, але й соціокультурні кордони; повна закритість призводить до жорсткої політики асиміляції або, навпаки, – до розпаду держави. Тому кожна, особливо поліетнічна, держава має сполучати політику інтеграції меншин із певним ступенем консолідації кордонів та оптимізації їх конфігурації. У державах, які Роккан називав поліцефальними (із ланцюгом окремих центрів), це завдання на порядок ускладнюється внаслідок жорсткої конкуренції інтересів еліт [10].

Також кордони зараз досліджуються з позицій мондіалізму. Мондіалістський підхід пропонує злиття всіх держав і народів у єдине планетарне утворення з установленням Світового уряду при

знищенні расових, етнічних, релігійних, національних і культурних кордонів. Це антипод державності – найбільш аргументоване заперечення ідеї державного суверенітету. Це проект глобальної інтеграції – створення політичного цілого без бар'єрних кордонів із єдиним правовим, політичним, соціально-економічним режимом. Це проект реалізації ідеї світового громадянства та космополітизму. Згідно з позиціями мондіалізму глобалізація виводить питання прикордонних регіонів на інший рівень. Проблема прикордоння тут розглядається крізь призму взаємопроникнення, транскордонності. У політичній географії, політології, геоекономіці з'явилися спеціальні наукові напрями, сконцентровані на дослідженні «транскордонних регіонів». Акцентовано на розмиванні географічних меж і регіональних складників політичних, соціальних, культурних відносин. Наголошено також на тому, що глобалізація як процес не вкладається в рамки однозначності. Це – глибоко діалектичне явище, у якому переплітаються стимули інтеграції й взаємовідштовхування, виникають і нові транснаціональні соціальні зв'язки та простори, і нові різновиди локальних культур. Разом із «віртуальним», а то й реальним стиранням територіальних, культурних, мовних кордонів інтенсифікуються зв'язки й залежності, здатні сприяти як єдності, так і диференціації соціокультурного простору. Потужні хвилі уніфікації й стандартизації розмивають традиційні уявлення про самотність і суверенітет.

У новітніх дослідженнях кордони постають також в іпостасі соціальних явищ. Тоді досліджуються взаємозв'язки між кордонами та територіальними ідентичностями. Розгляд категорій простору, території, місця як підвалин соціальної ідентичності проклав шлях до диференціації між почуттям місця (sense of place) та вкоріненістю (rootedness), а також прив'язаністю до місця (attachment to place). У науковому обігу з'явилися диференційовані підходи до аналізу різних типів територіальних ідентичностей – ідентифікації з місцем (place-identity), локальних ідентичностей (local identity), регіональних ідентичностей (regional identity), ідентифікації із середовищем (environmental identity) чи з місцем проживання (settlement identity). Операціональним виявилось й поняття регіональної культури, яка трактується як сукупність прийнятих у певному регіональному співтоваристві цінностей, вірувань, суспільних традицій [3].

Останнім часом проблематика кордонів увійшла в культурну антропологію, історію, соціологію, актуалізуючи питання регіональної ідентичності, регіонального й прикордонного простору. На думку вчених, сьогодні формується своєрідне гуманітарно-географічне концептуальне поле, у якому органічно співіснують різні відгалуження культурної антропології, культурології, політології, історії (особливо регіональної та локальної), літературознавства, комплексного містознавства й регіонознавства. У перехідній ментальній зоні, на стику науки, філософії та мистецтва формуються гібридні напрями, провідне місце серед яких належить метагеографії та геософії [2; 11].

3. ВИСНОВКИ Й ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, кордони – це важливі реалії конкретної геополітичної ситуації. Кордони потрібно розглядати в контексті цивілізаційного розвитку як складовий елемент цілісної системи міжнародних відносин, що функціонує й розвивається згідно з внутрішньою логікою та внутрішніми закономірностями, що за якістю та масштабністю може трансформуватися. Методологія дослідження кордонів привела до формування науки про кордони – «лімології» (від лат. *limes* – границя, кордон). Якщо спочатку лімологією займалися переважно географи, пізніше – політологи й економісти, то зараз вона все більше привертає увагу науковців зі сфер історії, культури, літератури, лінгвістики, соціології тощо. Такий прогрес виник на фоні зростання уваги до історичних аспектів кордону, а також трансформації функцій сучасних кордонів, а відтак – формування стійких прикордонних територій. У подальших наукових пошуках наша увага буде зосереджена на дослідженнях контактних прикордонних територій та специфіки їх функціонування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гумилев Л. Н. Ритмы Евразии: эпохи и цивилизации. Санкт-Петербург: Кристалл, 2003. 608 с.
2. Кисельов Ю. О. Основы геософии: проблемы теории та методологии. Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 208 с.
3. Коржов Г. Територіальні ідентичності: концептуальні інтерпретації в сучасній зарубіжній соціологічній думці. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2010. № 1. С. 108–114.
4. Коцан Р. Розвиток теоретичних засад дослідження державних кордонів. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2018. Т. 21, № 6. С. 66–77.

5. Коцан Р. Функціонування державних кордонів та розвиток прикордонних регіонів. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2018. №1(3). С. 101–109.
6. Ландабасо А. И. Теория регионалистики: европейский опыт исследования. Регионы и регионализм в странах Запада и России. Москва, 2001. С. 92–94.
7. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2004. 395 с.
8. Ратцель Ф. Народоведение (антропогеография). Классика геополитики, XIX век. Москва, 2003. С. 53–182.
9. Розгін І. Степан Рудницький (1877–1938). *Самостійна Україна*. 1965. Ч. 2. С. 23–26.
10. Роккан С. Города, государства и нации: пространственная модель изучения различий в развитии. *Политическая наука*. 2006. № 4. С. 48–50.
11. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. Берлін: Вид-во «Українське слово», 1923. С. 8–23.
12. Савицкий П. Континент Евразия. Москва: Аграф, 1997. 231 с.
13. Тернер Ф. Значение границы в американской истории. Москва: Мысль, 2002. 405 с.
14. Хаусхофер К. Границы в их географическом и политическом значении. Классика геополитики. XX век. Москва: Изд-во АСТ, 2003. С. 227–598.
15. Хаусхофер К. О геополитике: работы разных лет. Москва, 2001. 426 с.
16. Шаблій О. Академік Степан Рудницький: фундатор української географії. Львів: РВВ Львів. держ. ун-ту, 1993. 223 с.
17. Foucher M. Fronts et frontieres. Un tour du monde geopolitique. Paris, 1991. P. 5–15.
18. Spykman N., Rollings A. Geographic Objectivies in Foreign Policy. *American Political Science Review*. 1999. S. 392–394.

Матеріал надійшов до редакції 03.10.2018 р.

ORIGINS AND MODERN PERIOD OF THE SCIENCE OF BORDERS DEVELOPMENT

Abstract. It is revealed that the theoretical basis of scientific research of the borders was established in ancient times and continues to develop to this day. In the development of the theoretical foundations and the formation of border science two stages are highlighted: predisciplinary and disciplinary. Disciplinary stage is structured into the initial (XIX century); classic (late XIX century – 60s of the XX century); and modern (since the 70s of the XX century) periods. This article attempts to outline the formation of scientific and applied research regarding borders and attempts to find arguments to prove chronological periodization of it.

The methodology of the borders study led to the «limology» formation, which is a science of boundaries. It is emphasized that primarily geologists were engaged in limology study, later – political scientists and economists, but now it attracts the attention of scientists from the field of history, culture, literature, linguistics, sociology, etc. It is proved that such progress arose on the background of growing attention to the historical aspects of the border as well as the transformation of the functions of modern borders and, consequently, the formation of stable border areas. Considerable attention is paid to the present period of the border science development. In the paper scientific directions in the limology development is analyzed.

The process of the theory of boundaries deepening at the present stage is analyzed. It is emphasized that under the influence of modern approaches, the borders began to be studied more actively from the point of view of world systems and identities, center-peripheral relations, from the standpoint of mondialism. It is emphasized that in recent times the problems of borders have entered the cultural anthropology, history, sociology, actualizing the issue of the border area. It is emphasized that the prospective direction of the science of the borders development is the study of the border territories, the transformation of the functions of modern boundaries.

The influence of state borders on the development of border territories was revealed. A scheme for the development and integration of contact border areas has been developed. The factors of contact border regions development were studied. The process of various types of regional socio-economic systems formation under the condition of the predominance of state border certain functions was analyzed. Regional socio-economic systems of weak and middle level of integration, as well as integrated border social and economic systems have been identified. It was emphasized that under the condition of the predominance of barrier and filtering border functions on the border contact areas of adjacent states, «isolated» regional socio-economic systems can be formed, and the effect of specific functions here influenced to the formation of an unstable socio-political environment. In the case of the predominance of the contact function of the border within the contact border areas, regional socio-economic systems of the medium-integrated level or the level of full integration were formed. The importance of the functioning of state borders and the development of border regions for the formation of various types of ties, the level of stability of the border and the formation of a political environment have been clarified.

Key words: border, research, science, limology, contact border regions, state institutions, political process.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Gumilev L. N. *Ritmy Evrazii: jepohi i civilizacii*. Sankt-Peterburg: Kristall, 2003. 608 s. (in Russian).
2. Kyselov Yu. O. *Osnovy heosofii: problemy teorii ta metodolohii*. Luhansk: DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2011. 208 s. (in Ukrainian).
3. Korzhov H. *Terytorialni identychnosti: kontseptualni interpretatsii v suchasni zarubizhni sotsiologichni dumtsi. Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. 2010. № 1. S. 108–114 (in Ukrainian).
4. Kotsan R. *Rozvytok teoretychnykh zasad doslidzhennia derzhavnykh kordoniv. Naukovo-teoretychnyi almanakh «Hrani»*, 2018. T. 21, № 6. S. 66–77 (in Ukrainian).
5. Kotsan R. *Funktsionuvannia derzhavnykh kordoniv ta rozvytok prykordonnykh rehioniv. Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii*, 2018. №1(3). S. 101–109 (in Ukrainian).
6. Landabaso A. I. *Teoriia regionalistiki: evropejskij opyt issledovaniia. Regiony i regionalizm v stranah Zapada i Rossii*. Moskva, 2001. S. 92–94 (in Russian).
7. Mikula N. *Mizhterytorialne ta transkordonne spivrobitnytstvo: monohrafiia*. Lviv: IRD NAN Ukrainy, 2004. 395 s. (in Ukrainian).
8. Ratcel' F. *Narodovedenie (Antropogeografija)*. Klassika geopolitiki, XIX vek. Moskva, 2003. S. 53–182 (in Russian).
9. Rozghin I. *Stepan Rudnytskyi (1877–1938). Samostiina Ukraina*. 1965. Ch. 2. S. 23–26 (in Ukrainian).
10. Rokkan S. *Goroda, gosudarstva i natsii: prostranstvennaja model' izuchenija razlichij v razvitii. Politicheskaja nauka*. 2006. # 4. S. 48–50 (in Russian).
11. Rudnytskyi S. *Ukrainska sprava zi stanovyscha politychnoi heohrafii*. Berlin: Vyd-vo «Ukrainske slovo», 1923. S. 8–23 (in Ukrainian).
12. Savickij P. *Kontinent Evrazija*. Moskva: Agraf, 1997. 231 s. (in Russian).
13. Ternier F. *Znachenie granicy v amerikanskoj istorii*. Moskva: Mysl', 2002. 405 s. (in Russian).
14. Haushofer K. *Granicy v ih geograficheskom i politicheskom znachenii. Klassika geopolitiki. HH vek*. Moskva: Izd-vo AST, 2003. S. 227–598 (in Russian).
15. Haushofer K. *O geopolitike: raboty raznykh let*. Moskva, 2001. 426 s. (in Russian).
16. Shablii O. *Akademik Stepan Rudnytskyi: fundator ukrainskoi heohrafii*. Lviv: RVV Lviv. derzh. un-tu, 1993. 223 s. (in Ukrainian).
17. Foucher M. *Fronts et frontieres. Un tour du monde geopolitique*. Paris, 1991. P. 5–15 (in English).
18. Spykman N., Rollings A. *Geographic Objectives in Foreign Policy. American Political Science Review*. 1999. S. 392–394 (in English).

УДК 342.8:323.172

Манчуленко Галина,

аспірант кафедри політології та державного управління,

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Чернівці, Україна;

<https://orcid.org/0000-0002-9454-0299>

halyna.kuzub@stud.chnu.edu.ua

ВИБОРИ ДО ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЯК ІНДИКАТОР ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті узагальнено проведені вибори до об'єднаних територіальних громад (2015–2018 рр.) як індикатор політичного розвитку в Україні. Обґрунтовано підстави розглядати вибори до ОТГ як індикатор політичного розвитку, а також наведено визначення цього поняття. Теоретичною основою дослідження стали виділені Л. Паєм критерії політичного розвитку (структурна диференціація, «здібності» політичної системи й тенденція до рівноправності). У статті проаналізовано програми політичних партій на предмет ставлення до децентралізації влади, явку виборців та порушення на виборах 18 грудня 2016 р., 29 жовтня і 24 грудня 2017 р. та 29 квітня 2018 р. у крос-регіональному вимірі. Для аналізу обрано програми партій, представники яких отримували перемогу на виборах до об'єднаних територіальних громад протягом останніх трьох років, а саме: «Блок Петра Порошенка “Солідарність”», ВО «Батьківщина», «Наш край», «Аграрна партія України», «УКРОП», «Радикальна партія Олега Ляшка», ВО «Самопоміч» та Опозиційний блок України. Ознайомлення з програмами засвідчило повну офіційну підтримку процесу децентралізації влади політичними партіями, що беруть участь у виборах. Зафіксовано та теоретично